

DZIAŁALNOŚĆ CONSORTIUM OF EUROPEAN RESEARCH LIBRARIES (CERL) I UDZIAŁ W NIM POLSKICH BIBLIOTEK

Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych (<http://www.cerl.org>) powstało w roku 1992 z inicjatywy bibliotek wielu krajów, ale aktywną działalność rozpoczęło w 1994 roku¹. Głównym celem powołania tej organizacji non profit była chęć zarejestrowania w jednej wspólnej bazie wszystkich książek wydrukowanych w Europie do roku 1830. Konsorcjum nie posiada stałej siedziby – sekretariat mieści się w Londynie i Hadze, oddziały techniczne w Getyndze (Data Conversion Group) i Uppsali (Electronic Publishing Center), a główna baza danych Katalog HPB (Heritage of the Printed Book) na serwerze OCLC (Online Computer Library Center) w Dublinie (stan Ohio, USA).

Udział w konsorcjum jest płatny, a wysokość rocznej składki, jaką uiszcza biblioteka, zależy od jej kategorii członkowskiej. Opłata 8000 € przypada na bibliotekę, która ma status pełnego członka, taka sama kwota dotyczy statusu Grupy Bibliotek, natomiast składka w wysokości 1000 € daje status członka specjalnego, bez możliwości wchodzenia do Zarządu (dotyczy to np. muzeów książki, antykwariatów). Kategoria warunkuje dostęp do katalogu HPB, daje czynne lub bierne prawo wyborcze do władz Zarządu i Rady Dyrektorów itd. Stosowne opłaty wnoszą również instytucje niebędące członkami, które zgłaszają chęć korzystania z katalogu HPB (w tym przypadku jest możliwość negocjowania ceny). Członkowie CERL reprezentują takie kraje europejskie, jak: Belgia, Chorwacja, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Łotwa, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Rosja, Szwajcaria, Szwecja, Węgry, Wielka Brytania, Włochy oraz Watykan. Z bibliotek pozaeuropejskich w Konsorcjum uczestniczą Yale University Library (USA) oraz 10 bibliotek z krajów Ameryki Południowej, które tworzą Grupę ABINIA (Asociación de Estados Iberoamericanos para el Desarrollo de las Bibliotecas Nacionales de Iberoamérica). Obecnie 38 bibliotek posiada status pełnego członka, 19 bibliotek wchodzi w skład 3 grup narodowych, a 11 ma status członka specjalnego (w tym Biblioteca Apostolica Vaticana). Do tego dochodzi 9 bibliotek stowarzyszonych (np. Národní knihovna w Pradze) oraz kilkadziesiąt innych bibliotek działających w ramach biblioteki członkowskiej, jak np. Landesbibliothek Coburg, będąca częścią składową Bayerische Staatsbibliothek w Monachium.

¹ W Polsce o działalności CERL pisali: Bob HENDERSON, *Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych CERL*, Bibliotekarz 1995, nr 11, s. 6–10; Marianna CZAPNIK, *Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych i udział w nim Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Przegląd Biblioteczny (70) 2002, z. 4, s. 295–303.

Najmłodsze stażem członkowskim są biblioteki Estonii, które dołączyły do CERL w grudniu 2008 roku: Biblioteka Uniwersytecka w Tartu (Tartu Ülikooli Raamatukogu) oraz Biblioteka Naukowa Uniwersytetu w Tallinie (Tallina Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu). Pełny wykaz członków dostępny na stronie http://www.cerl.org/web/en/membership/group_membership.

Doroczne generalne spotkania przedstawicieli wszystkich bibliotek członkowskich odbywają się w ramach tzw. AGM (Annual General Meeting). Spotkania służą omówieniu spraw organizacyjnych i budżetowych, wyborom do Zarządu Dyrektorów i Komitetu Wykonawczego. Przedstawiane są także sprawozdania z realizacji poszczególnych projektów, referowane przez osoby odpowiedzialne za nie. Powołana została specjalna Grupa Robocza ds. Przyszłości (Working Group on Future Developments), której zadaniem jest opracowanie sposobów poprawy funkcjonalności aktualnych zasobów elektronicznych i opracowanie nowych portali. CERL współuczestniczy także w takich projektach europejskich, jak: TEL (The European Library) i EDL Project (European Digital Library), Europeana, LIBER (The Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche), Bernstein Project (baza do badań papieru i znaków wodnych).

I. ZASOBY ELEKTRONICZNE CERL

1. THE HERITAGE OF THE PRINTED BOOK DATABASE (HPB)

[HTTP://WWW.CERL.ORG/WEB/EN/RESOURCES/HPB/MAIN](http://www.cerl.org/web/en/resources/hpb/main)

HPB to katalog druków wydanych w Europie do roku 1830. Baza powstała w 1994 roku jako **Hand Press Book Database**, czyli baza opisów bibliograficznych dla książek z okresu ręcznego tłoczenia. Od roku 2009 nazwa bazy odczytywana jest jako **Heritage of the Printed Book in Europe**, co jest bardziej adekwatne do jej zawartości i podkreśla znaczenie książki drukowanej jako wspólnego europejskiego dziedzictwa. Katalog zawiera prawie 2,8 mln rekordów (stan na styczeń 2009), które zostały przesłane przez biblioteki członkowskie: 26 instytucji z 15 krajów. Na ten zasób składają się rekordy m.in. ze zbiorów: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek w Getyndze (1 004 650 rekordów z katalogu GBV – Gemeinsamer Bibliotheksverbund), Bayerische Staatsbibliothek w Monachium (526 900 rekordów dla druków 1501–1840; 98 670 rekordów z bazy VD16 – Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts), British Library (ok. 29 400 rekordów dla inkunabułów przejętych z *Incunable Short-Title Catalogue*; ok. 24 700 rekordów z katalogu *German books 1601–1700*), Koninklijke Bibliotheek w Hadze (131 200 rekordów dla druków z lat 1540–1800), Yale University Library (271 000 rekordów), Regione Toscana, Florencja (13 400 rekordów dla inkunabułów i druków XVI wieku z niepaństwowych bibliotek Toskanii), National Széchényi Library w Budapeszcie (11 700 rekordów dla druków XVI wieku).

Baza HPB rozrasta się bardzo szybko. Na rok 2009 przewiduje się m.in. włączenie materiałów z polskich bibliotek, będących efektem realizacji polsko-niemieckiego projektu mikrofilmowania druków XV–XVIII wydanych na Śląsku, Pomorzu i w tzw. Prusach Wschodnich (34 944 rekordy), a także ponad 800 000 rekordów z Bibliothèque nationale de France, kolekcję Mendhama (Law Society's Mendham Collection) ze zbiorów Biblioteki Katedralnej w Canterbury, rekordów z włoskiego katalogu centralnego ICCU (Istituto Centrale per il Catalogo Unico).

We wrześniu 2007 roku nastąpił transfer katalogu HPB do środowiska OCLC (On-line Computer Library Center), co znacznie rozszerzyło możliwości wyszukiwawcze. Dostęp do bazy HPB odbywa się poprzez OCLC z wykorzystaniem usługi *FirstSearch*, *Connexion browser* lub przez protokół Z39.50. Poprzez usługę *Connexion client* członkowie CERL zyskali także możliwość katalogowania bezpośrednio na platformie OCLC. Rekordy są w formacie MARC21 z interfejsem w języku angielskim. Poprzez OCLC biblioteki członkowskie mają limitowany (200 wejść rocznie) bezpłatny dostęp również do bazy WorldCat.

Katalog umożliwia przeszukiwanie zasobów starych druków w wielu ważnych bibliotekach europejskich. Dokładne opisy bibliograficzne (szczególnie te, zawierające fingerprint) pozwalają identyfikować wydania wariantowe. Przy niektórych rekordach istnieją linki do zdigitalizowanej wersji dzieła w danej bibliotece, co daje możliwość porównania egzemplarzy zachowanych w różnych zbiorach. Pełny dostęp jest przewidziany tylko dla członków CERL². W Polsce siedem bibliotek należących do konsorcjum umożliwia swoim czytelnikom pełne korzystanie z bazy HPB na wydzielonych stanowiskach. Ograniczone wyświetlanie jest ogólnie dostępne poprzez CERL Portal (<http://cerl.epc.ub.uu.se/sportal/>).

2. THE CERL THESAURUS

Jest to słownik nazw ujednoliconych, pozwalający na przeszukiwanie baz i katalogów za pomocą wszystkich użytych w rekordach nazw wariantowych (dostępny bezpłatnie na stronie <http://cerl.sub.uni-goettingen.de/ct/>). Zawiera hasła dla miejsc druku, drukarzy i wydawców oraz hasła osobowe i korporatywne. Hasła przejmowane są z kartotek i rekordów bibliograficznych przesyłanych przede wszystkim przez biblioteki członkowskie, chociaż biblioteki nienależące do CERL również mogą udostępniać swoje katalogi.

Baza liczy 700 768 rekordów (stan na dzień 13 stycznia 2009), w tym:

- miejsca druku (imprint place names) 4186
- drukarze (imprint names) 30 413
- nazwy osobowe (personal names) 656 027
- hasła korporatywne (corporate body names) 8026
- hasła dla dzieł powiązanych z rekordami 2116.

Według statystyki, baza zawiera 734 230 form ujednoliconych i 1 291 922 form wariantowych.

Tezaurus obsługuje linki wewnętrzne pomiędzy miejscami druku i nazwami drukarzy. Czytelnik dzięki temu otrzymuje równocześnie informację, jacy drukarze powiązani są z danym miejscem. Na przykład: po wpisaniu w opcji „imprint place names” terminu *Wrocław*, otrzymamy nazwę ujednoliconą *Breslau* (najczęściej występującą w rekordach) i ponad 42-wariantowe nazwy spotykane w drukach (Bresła, Vratislaviae, Wrotizla itp. w tym również Breslau-Hundsfield) oraz 97 powiązanych haseł dla drukarzy (drukarni) i wydawców działających we Wrocławiu (od Adama Dyona i Kaspra Libischa poczyনা-

² Czytelnicy bibliotek Polskiej Grupy CERL mają na czas trwania umowy (do roku 2010) pełny bezpłatny dostęp do bazy HPB. Dokładne informacje na ten temat można uzyskać w Bibliotece Narodowej i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Gdańskiej PAN, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu oraz Bibliotece Uniwersyteckiej i Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

jąc, przez Scharffenbergów, Baumannów, Fellgiebela aż po Drukarnię Jezuicką i Kornów). Każda nazwa powiązana jest z rekordem drukarza, zawierającym dane o latach życia i działalności. Rekord dla drukarni ma powiązanie z nazwą drukarzy w niej pracujących, tak więc przy wyszukiwaniu hasła *Straubel, Johann* znajdujemy powiązanie z hasłem wrocławskiej drukarni dziedziców Baumanna (*Baumann, Georg d. J. Erben*). Możliwe jest też powiązanie między rekordami drukarzy a rekordami druków pochodzących z ich oficyny, jeśli takie rekordy już w bazie tezaursu istnieją. Gdy interesuje nas tylko proveniencja, poszukiwania można zawęzić, wybierając odpowiednią opcję *only provenance*.

Dla początkujących użytkowników strony CERL Thesaurus przygotowano aktywny link, który objaśnia w przystępnej formie zasady przeszukiwania bazy (Introduction for first-time users).

Tezaurus zawiera też linki do zasobów zewnętrznych, jak zdigitalizowane sygnety drukarskie, znaki wodne, informacje dotyczące proveniencji. Za pośrednictwem bazy danych ICCU EDIT16 dostępne są np. linki do sygnetów XVI-wiecznych drukarni włoskich, a sygnety hiszpańskich drukarzy i wydawców, których nazwiska są w tezaursie, możemy obejrzeć dzięki linkowi do zdigitalizowanego dzieła Francisco Vindela, *Escudas y marcas de impressores y libreros en España durante los siglos XV a XIX (1485–1850)*. Tezaurus oferuje też linki do znaków wodnych na papierze używanym przez drukarzy niderlandzkich w XV w. (*Watermarks in Incunabula printed in the Low Countries* <http://watermark.kb.nl/>).

3. THE CERL PORTAL ([HTTP://CERL.EPC.UB.UU.SE/SPORTAL/](http://CERL.EPC.UB.UU.SE/SPORTAL/))

Portal, z pełnym dostępem dla wszystkich użytkowników, funkcjonuje od roku 2006. Zapewnia zintegrowany dostęp do katalogów druków wydanych przed 1830 rokiem oraz rękopisów i archiwaliów, niezależnie od czasu ich powstania. Bezpłatny dostęp do zasobów elektronicznych pozwala na jednoczesne przeszukiwanie bibliotek europejskich oraz National Library of Australia i Digital Scriptorium (Columbia University Library, USA). W zakresie starych druków przeszukiwane są m.in. tak znane bazy, jak VD17 (Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts), ESTC (English Short Title Catalogue), HPB (Heritage of Printed Book) oraz EROMM (The European Register of Microform and Digital Masters). Do niektórych baz jest możliwy również pełny bezpłatny dostęp z poziomu: http://www.cerl.org/web/en/resources/cerl_portal/contents.

4. PROVENANCE INFORMATION ([HTTP://WWW.CERL.ORG/WEB/EN/RESOURCES/PROVENANCE/MAIN](http://WWW.CERL.ORG/WEB/EN/RESOURCES/PROVENANCE/MAIN))

Strona internetowa zawiera informacje o zabytkowych oprawach i właścicielach księgozbiorów (noty proveniencyjne, ekslibrisy i pieczęcie, oprawy herbowe, pieczęcie i sygnatury biblioteczne). Oferuje bezpłatny dostęp do informacji na temat publikacji oraz linki do internetowych zasobów proveniencyjnych.

Portal „Provenance” dostarcza informacji poprzez kilka opcji:

– Publikacje (Provenance literature, <http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/works>)

Baza zawiera wykaz literatury, jaka na ten temat ukazała się od roku 1997. Jeśli publikacja jest dostępna w postaci pliku PDF lub posiada link ze strony biblioteki, to informacja o tym również jest podana, np. z polskich publikacji w wykazie znalazł się katalog biblioteki jezuitów w Braniewie (*The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*. Warszawa, Uppsala 2007), który zawiera 14-stronicowy indeks proveniencji. Wykaz literatury uzupełniany jest na bieżąco o nowe tytuły, czego dowodzi wydana właśnie we Włoszech, a już umieszczona w wykazie, publikacja *Provenience. Metodologia di rilevamento, descrizione e indicizzazione per il materiale bibliografico*. Provincia Autonomia di Trento – Regione Toscana, 2009.

– Zasoby internetowe (On-line provenance resources, <http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/geographical>)

Strona zawiera linki do wielu europejskich katalogów i baz zawierających informacje o zabytkowych oprawach i właścicielach księgozbiorów. Umożliwia to dostęp do wybranych baz w Belgii, Danii, Wielkiej Brytanii i Szkocji, Francji, Niemczech, Rosji, Hiszpanii i Szwajcarii. Często biblioteki dysponują już bardzo rozbudowanym materiałem, np. baza proveniencji udostępniona przez Canterbury Cathedral Library zawiera 3152 form nazw właścicieli. Przeszukiwanie włoskiej bazy LAIT (Libri antichi in Toscana, 1501–1885) przez hasło „possessori” daje 7000 trafień. Jedna z najnowszych baz proveniencyjnych włączonych do CERL w 2008 roku pochodzi z biblioteki uniwersyteckiej w Madrycie (Universidad Complutense. Biblioteca Histórica Marqués de Valdecilla): thesaurus CERL powiększył się w tym przypadku o 1200 rekordów dla właścicieli książek.

– Proweniencje inkunabułów (Incunables, <http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/incunables>)

Wydzielone linki dotyczące danych proveniencyjnych są przeznaczone dla inkunabułów. Możliwy jest m.in. dostęp do katalogów on-line Bodleian Library, Staatliche Bibliothek w Monachium, Bibliothèque municipale w Lyonie. Przeszukiwana jest bezpośrednio tylko baza proveniencji inkunabułów lub cały katalog przez termin *proveniencja*. Listę baz dostępnych na świecie dostarcza zamieszczony *Online Resources for Incunabula Research*.

– Proweniencje rękopisów (Manuscripts, <http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/manuscripts>)

Strona zawiera link „Marks in manuscripts” <http://www.manuscripts.org.uk/provenance>, który umożliwia dostęp do bazy znaków proveniencyjnych i opraw (w formie skanów) ze zbiorów 14 zabytkowych kolekcji prywatnych zachowanych w angielskich bibliotekach oraz znaków własnościowych i opraw ze zbiorów antykwarycznych kilku domów aukcyjnych (m.in. H.P. Kraus oraz Maggs Bros.). Drugi link (http://www.bm-yon.fr/trouver/basesdedonnees/base_manuscrit.html) umożliwia dostęp do 55 rękopisów z czasów Karolingów, zachowanych w Bibliothèque municipale de Lyon.

– Dane o proveniencji w CERL Thesaurus (http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/cerl_thesaurus)

Hasła osobowe i korporatywne dla właścicieli książek włączone są również do tezausa. Dzięki temu każda nazwa i nazwisko ma link do dostępnych publicznie katalogów online lub baz danych, gdzie odnotowane są egzemplarze książek posiadanych przez te osoby lub instytucje. Z poziomu portalu „Provenance” przeszukiwanie tezausa zawężone jest do rekordów zawierających informacje o właścicielach.

– *Can you help?* (http://www.cerl.org/web/en/resources/provenance/can_you_help)

Badacze zabytkowych opraw i proveniencji mogą zamieszczać tu swoje zapytania skierowane bezpośrednio do innych użytkowników portalu oraz prośby o pomoc w identyfikacji obiektów.

Proweniencje wzbudzają wśród badaczy bardzo duże zainteresowanie, zwłaszcza w ostatnich latach. Wirtualny dostęp do tak wielu europejskich zasobów książkowych pozwala na przeszukiwanie baz danych proveniencji i otwiera nieznane dotąd perspektywy – umożliwia badanie losów wielu rozproszonych kolekcji, a nawet podejmowanie prób ich rekonstrukcji. Biblioteka Katedralna w Canterbury np. notuje druk pochodzący z klasztoru Kapucynów w Świdnicy. Z opisu wynika, że oprócz rękopiśmiennej noty własnościowej jest tam również drukowany ekslibris z nazwą klasztoru (Aus der Bibliothek des Kapuziner-Klosters zu Schweidnitz). Dla badacza jest to potwierdzenie, że druk pochodzi ze zbiorów sekularyzowanych klasztorów śląskich, które w ramach tzw. akcji Büschinga, były oznaczane w ten sposób.

5. WEB RESOURCES FOR THE HISTORY OF THE BOOK

Strona zawiera linki do udostępnionych przez członków CERL internetowych zasobów na temat historii książki. Linki pogrupowane są według zagadnień:

- dane bibliograficzne (katalogi, mikroformy, zdigitalizowane sygnety drukarskie, bazy proveniencyjne, obowiązujące standardy i formaty opisu bibliograficznego (UNIMARC, USMARC, PICA), zdigitalizowane znaki wodne, linki do wybranych zasobów antykwarycznych;
- historia książki (The Bibliographical Society, Printing Historical Society itp.);
- muzea książki (m.in. Plantin-Moretus Museum w Antwerpii, Gutenberg Museum w Moguncji, Museo della Stampa w Soncino);
- placówki badawcze (Centre for the History of the Book at the University of Oxford i in.);
- organizacje i stowarzyszenia biblioteczne (IFLA, LIBER, TEL, EDL itd).

II. SEMINARIA I WARSZTATY (SEMINARS AND WORKSHOPS)

1. SEMINARIA

Raz w roku w kolejnym kraju członkowskim są organizowane dwudniowe spotkania przedstawicieli wszystkich bibliotek członkowskich z władzami CERL w ramach tzw. **Annual General Meeting (AGM)**. Pierwszego dnia odbywa się sesja naukowa poświęcona wybranemu tematowi (Annual CERL Seminar), natomiast drugi dzień przeznaczają się zwyczajowo na omówienie spraw organizacyjnych (Annual CERL Meeting). Odbyło się

już 10 takich dorocznych spotkań, a każde towarzyszące temu spotkaniu seminarium, było poświęcone innemu zagadnieniu. Były m.in. następujące tematy: *Printing and publishing in Europe and America, 1450–1830: Problems of Quantification* (1999, Belgia), *Digital imaging and retrospective cataloguing: principles and practice of Italian projects and of CERL* (2000, Włochy), *Books and their owners: provenance information and the European cultural heritage* (2004, Wielka Brytania), *Imprints and owners: recording the cultural geography of Europe* (2006, Węgry), *Script, print and the internet: the early-modern book and its readers* (2007, Szwecja). 7–8 listopada 2008 roku spotkanie na temat „Linking the worlds of script and print: Catalogues of European manuscripts and early printed books” (Łączenie świata rękopisu i druku: katalogi europejskich rękopisów i starych druków) odbyło się w Bibliothèque nationale de France. Uczestniczyli w nim przedstawiciele 40 bibliotek członkowskich z 20 krajów. Polską grupę CERL reprezentowały: Monika Cornell z Biblioteki Narodowej, Marianna Czapnik z Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie oraz Renata Wilgosiewicz-Skutecka z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Głównym tematem seminarium było przenoszenie danych z drukowanych katalogów oraz inwentarzy rękopisów i archiwaliów do postaci elektronicznej, w tym również pełnotekstowej (na przykładzie projektu niemieckich bibliotek *Manuscripta Mediaevalia*), tworzenie baz danych w ramach programów ogólnokrajowych (na przykładzie *Catalogue collectif de France*), rozbudowywanie możliwości wyszukiwawczych (również o dane proveniencyjne) i sukcesywne włączanie do CERL Portal.

W roku 2009 Annual General Meeting odbędzie się 6–7 listopada w Bibliotece Królewskiej (Koninklijke Bibliotheek) w Brukseli, a tematem seminarium będzie *Urban networks and the printing trade in early modern Europe – 15th–17th centuries*. Materiały z każdego dorocznego seminarium są publikowane w serii CERL Papers.

2. WARSZTATY NAUKOWE³

Są to robocze spotkania przedstawicieli Konsorcjum z bibliotekarzami poszczególnych bibliotek członkowskich, głównie nowymi. Mogą w nich brać udział także zainteresowani bibliotekarze z bibliotek naukowych niebędących członkami CERL. Dwudniowe warsztaty służą nawiązaniu bezpośredniego kontaktu między przedstawicielami władz wykonawczych Konsorcjum a środowiskiem bibliotekarskim. Obie strony mogą zaprezentować swoje możliwości i przedstawić oczekiwania względem siebie. Jest to również okazja do wyjaśnienia wątpliwości związanych z korzystaniem z baz, formą i sposobem przesyłania własnych opisów itp. Jeden dzień spotkania przewidziany jest na seminarium tematyczne. Warsztaty organizowane są od 1996 roku. Pierwsze odbyły się w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie i miały umożliwić bibliotekarzom z Europy Środkowo-Wschodniej zapoznanie się z ideą i formami działania Konsorcjum. Zazwyczaj odbywa się kilka warsztatów rocznie. W roku 2009 miejscami spotkań były: Warszawa (14–15 stycznia), Monachium (5 marca), Tallin (czerwiec) oraz Lyon (wrzesień). W ramach pomocy w przedsięwzięciach badawczych CERL wspiera również inicjatywy takie jak Summer School in the Study of Old Books. Są to 5-dniowe płatne warsztaty organizowane przez instytuty lub instytucje badawcze. Ich celem jest pomoc młodym naukowcom w po-

³ Programy wszystkich warsztatów są dostępne dla zainteresowanych na stronie (<http://www.cerl.org/web/en/services/seminars/main#workshops>).

znaniu metod badań, opracowania, konserwacji i ochrony starych druków, a także w nabywaniu umiejętności korzystania z bazy danych HPB i Portalu CERL. *Letnia Szkoła Studiów nad Książką Zabytkową* organizowana jest w tym roku przez Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu w Zadarze (Chorwacja, 28 wrzesień–2 październik).

III. PUBLIKACJE CERL

Działalność CERL dokumentują dwa wydawnictwa ciągłe: seria „CERL Papers”, która zawiera materiały z dorocznych seminariów (jej pierwszy numer ukazał się w roku 1998 po tytule *The European Printed Heritage c.1450–c.1830: Present and Future*⁴), oraz wydawany od roku 2000 biuletyn „CERL Newsletter”, półrocznik dostarczający bieżących informacji o działalności Konsorcjum (pełny dostęp do wszystkich numerów <http://www.cerl.org/web/en/publications/newsletter>).

LEAFLETS

Broszury w różnych wersjach językowych, drukowane oraz w formacie PDF. Zawierają aktualizowane podstawowe dane o bazach i ich zawartości. Jako plik PDF dostępne są: wersja rosyjska, hiszpańska, francuska, angielska, niemiecka i włoska (<http://www.cerl.org/web/en/publications/leaflets>).

IV. UDZIAŁ POLSKICH BIBLIOTEK W CERL

Przez długi czas członkami CERL były głównie biblioteki z Europy Zachodniej, ponieważ udział w Konsorcjum jest płatny, a wysokie składki członkowskie stanowią podstawę jego funkcjonowania. Polskę reprezentowała przez wiele lat tylko Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Konsorcjum było zainteresowane pozyskiwaniem nowych członków wśród bibliotek z krajów Europy Środkowo-Wschodniej i możliwością rozbudowywania baz danych o ich zasoby. W 2007 roku pojawił się pomysł powołania Grupy Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki, w której skład weszło 7 placówek: Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka PAN w Gdańsku, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu oraz Ossolineum. W wyniku negocjacji Polska Grupa podpisała z CERL umowę na okres 3 lat (2007–2010), korzystając przy tym z preferencyjnych zasad finansowania. Liderem jest Biblioteka Narodowa, która reprezentuje Grupę w sprawach finansowych i prawnych, natomiast sprawy merytoryczne pozostawia w gestii zainteresowanych bibliotek. Udział w CERL pozwala polskim bibliotekarzom i badaczom książki korzystać z wielkiej europejskiej bazy danych HPB, tezaurusów i powiązanych portali naukowych. Przesyłając własne opisy bibliograficzne,

⁴ Najnowszą publikacją z tej serii jest zeszyt 8 zawierający materiały ze spotkania w Uppsali w 2007 roku: *Script, Print and the Internet: The Early-Modern Book and Its Readers*, ed. David Shaw, London 2009. Ograniczony dostęp do publikacji możliwy jest na stronie (http://www.cerl.org/web/en/publications/cerl_papers/cerl_papers).

informacje o drukarzach czy właścicielach, włączamy polskie zbiory do europejskiego dziedzictwa książki.

Dotychczas tylko Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, która jeszcze przed powołaniem Polskiej Grupy była członkiem CERN, przysyłała rekordy bibliograficzne do katalogu HPB (łącznie ok. 3000 rekordów dla druków XVI-wiecznych). W roku 2009 liczba polskich opisów w bazie zdecydowanie się powiększy. W planach CERN jest bowiem włączenie materiałów z polskich bibliotek uczestniczących w projekcie *Wspólne dziedzictwo europejskie*. W latach 1992–2002 był realizowany niemiecko-polski projekt mikrofilmowania druków XVI–XVIII wieku wydanych na Śląsku, Pomorzu i w tzw. Prusach Wschodnich. Katalog mikrofilmów w postaci bazy danych (34 944 rekordy) trafił zgodnie z umową do Staatsbibliothek w Monachium oraz do bazy EROMM, a obecnie opisy zmirofilmowanych druków są włączane do katalogu HPB⁵.

W dniach 14–15 stycznia 2009 w gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie odbyło się zorganizowane przy współudziale Biblioteki Narodowej, robocze spotkanie Polskiej Grupy CERN. Z ramienia Konsorcjum uczestniczyli w nim dr Marian Lefferts, dyrektor wykonawczy (Haga), i dr David Shaw, sekretarz (Canterbury). W spotkaniu, obok przedstawicieli siedmiu bibliotek członkowskich, wzięli udział także bibliotekarze z całej Polski, zainteresowani działalnością Konsorcjum. W warsztatach uczestniczyło 50 osób. Bibliotekę Uniwersytecką we Wrocławiu reprezentowała Weronika Karlak z Oddziału Starych Druków.

Pierwszy dzień spotkania był poświęcony prezentacjom w języku angielskim, przygotowanym przez przedstawicieli CERN. Marian Lefferts i David Shaw zaprezentowali strukturę organizacyjną, cele i zadania Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych oraz realizowane obecnie projekty. Jednym z nich jest stworzenie nowego portalu naukowego *CERN Research Portal*. Prace nad nim zainicjował dr István Monok z Biblioteki Narodowej im. Széchényiego w Budapeszcie. Portal stanowić ma dla bibliotekarzy i naukowców źródło informacji do badań historyczno-bibliograficznych. Jego zawartość tworzyłyby materiały dotyczące zasobów książkowych, opraw, proveniencji, znaków własnościowych itp., powiązane z zasobami opisów bibliograficznych (baza HPB, Portal CERN, TEL, Europeana), a całość byłaby obsługiwana przez tezaurs CERN. Dzięki szerokim powiązaniom między bazami możliwe byłoby uzyskiwanie kompleksowych informacji, np. przeszukując hasło *Melanchthon*, za pomocą dodatkowych aktywnych modułów użytkownik mógłby równocześnie otrzymać: dane biograficzne Melanchtona, wykaz jego dzieł (w układzie chronologicznym i z podziałem na wersje językowe), wykaz książek, których Melanchton był właścicielem, wykaz właścicieli książek autorstwa Melanchtona, książki o Melanchtonie itp.

Marian Lefferts omówiła szczegółowo, ilustrując to przykładami, dwa zagadnienia:

1. Katalog *Heritage of the Printed Book*: zawartość bazy, możliwości wyszukiwania prostego i zaawansowanego, procedurę przysyłania opisów bibliograficznych w postaci plików lub katalogowania bezpośrednio na platformie OCLC poprzez usługę *connexion client* (jest to porównywalne z tworzeniem rekordów do polskiego katalogu NUKAT), zwróciła uwagę na konieczność wprowadzania uaktualnień do już istniejących opisów;

⁵ Katalog mikrofilmów z tego projektu jest dostępny na stronie (<http://www.bu.uni.wroc.pl/katalogi/Katmikro.html>).

2. Tezaurus CERL jako narzędzie do badania dziejów książki oferujące wielojęzyczny słownik miejsc druku, autorów, drukarzy, właścicieli książek; zdigitalizowane sygnety drukarskie powiązane z nazwami drukarzy oraz wyszukiwanie zaawansowane w katalogu HPB oraz w Portalu CERL.

Z kolei David Shaw poświęcił swoje wystąpienie badaniom proveniencyjnym: omówił stronę internetową *CERL Provenance*, zaprezentował możliwości, jakie przy poszukiwaniach dawnych właścicieli książek daje użytkownikowi tezaurus CERL, scharakteryzował badania proveniencyjne, które osobiście prowadzi w Bibliotece Katedralnej w Canterbury (Canterbury Cathedral Library). Wykład zilustrował przykładami polskich proveniencji z kolekcji Mendhama.

Końcowym tematem pierwszego dnia spotkania był udział polskich bibliotekarzy i historyków książki w pracach CERL (*How can the Polish Colleagues contribute to CERL round table*). Przedstawiono oczekiwania Konsorcjum w stosunku do polskich bibliotekarzy i naukowców zajmujących się zabytkową książką i rękopisami. Oczekiwania te koncentrują się na pozyskiwaniu do katalogu HPB opisów bibliograficznych starych druków ze zbiorów polskich bibliotek, udostępnianiu przez biblioteki adresów URL do swoich zasobów zdigitalizowanych, uzupełnianiu tezaurusa o rekordy dla nazw drukarzy i oficyn działających w Polsce oraz nazw właścicieli książek, pomocy w edytowaniu rekordów, w odniesieniu do polskich danych zawartych w dotychczasowych bazach.

Drugi dzień warsztatów został przeznaczony na polskie wystąpienia, które dotyczyły ciekawych kolekcji w zbiorach bibliotek Polskiej Grupy CERL, prowadzonych badań oraz digitalizacji starych druków. Weronika Karlak (Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław) w referacie *Silesiaca XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu – lokalna produkcja typograficzna jako źródło do badań regionalnych* podkreśliła, że drukarstwo na Śląsku od początku swego istnienia nastawione było na zaspokajanie potrzeb lokalnego odbiorcy. Na przykładzie licznych kart tytułowych druków szkolnych, urzędowych i okolicznościowych W. Karlak starała się pokazać, że zarówno wydarzenia doniosłe, dotyczące całego regionu, jak i te odnoszące się do prywatnej sfery życia mieszkańców znalazły odzwierciedlenie w drukach. W tym właśnie należy upatrywać wartości śląskiej produkcji typograficznej do badań regionalnych – jest ona bowiem odbiciem ówczesnego życia we wszystkich jego przejawach. Ponad czterdziestotysięczna kolekcja silesiaków typograficznych zachowana w zbiorach BUWr stanowi niewyczerpane źródło do tego typu badań.

Renata Wilgosiewicz-Skutecka (Biblioteka Uniwersytecka, Poznań) w referacie *Od Sławy Śląskiej do HPB. Druki masonskie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu* scharakteryzowała kilkudziesięcioletni zbiór masoników, pochodzący z bibliotek łóż wolnomularskich ze Śląska i Pomorza, ukryty w czasie II wojny światowej w Sławie Śląskiej. Odnaleziony i zabezpieczony w 1945 roku, stanowi obecnie wyodrębnioną kolekcję w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Dzieje tego księgozbioru i jego opracowanie, zainteresowanie, jakie wzbudza wśród badaczy, stanowiły główny temat referatu.

Marianna Czapnik (Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa) w wystąpieniu *Od kartoteki do bazy. Z warsztatu badań proveniencyjnych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie* omówiła bazy zaprojektowane do rejestracji danych proveniencyjnych starych druków w formacie MARC21, z wykorzystaniem pól lokalnych z grupy 9XX. Kartoteki proveniencyjne prowadzone są w BUW od wielu lat. Metoda elektronicznego zapisu po-

przez wewnętrzne powiązania daje większe możliwości wyszukiwawcze. Autorka przedstawiła zasady wprowadzania danych proveniencyjnych, ilustrując swój wykład odpowiednimi przykładami.

Joanna Potęga i Maria Brynda (Biblioteka Narodowa) poświęciły swoje wystąpienie *Starym drukom w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona*. Joanna Potęga zaprezentowała cBN od strony organizacyjnej i technicznej. Omówiła wykorzystywane oprogramowanie (dLibra oraz program SZZ (System Zbiorów Zdigitalizowanych) stworzony w Bibliotece Narodowej), kryteria kształtowania zasobów, problemy z digitalizacją książki zabytkowej. Maria Brynda z Zakładu Starych Druków BN scharakteryzowała zespół 490 starych druków dostępnych obecnie w Bibliotece Cyfrowej. Nie jest to jednorodna kolekcja, ponieważ głównym kryterium przy wyborze materiału były bieżące zamówienia składane przez czytelników oraz potrzeba zabezpieczenia szczególnie cennych i będących w złym stanie zachowania egzemplarzy. Analiza licznika odwiedzin cBN wykazała, że kolekcja starych druków jest jedyną, w której każde zdigitalizowane dzieło było przeglądane przez czytelników przynajmniej raz.

Warsztaty dostarczyły teoretycznej i praktycznej wiedzy na temat działalności CERL i dostępnych zasobów elektronicznych, ukazały korzyści płynące z tworzenia wielkiej wspólnej bazy dziedzictwa książki drukowanej w Europie i uświadomiły, że nasza codzienna bibliotekarska praca nad tworzeniem rekordów dla starych druków, również to dziedzictwo powiększa.

Weronika Karlak

W POSZUKIWANIU ZAGUBIONYCH KSIĄŻEK – PROBLEMY RESTYTUCJI ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Mimo upływu wielu lat od zakończenia II wojny światowej nadal sporne i niejasne pozostają losy przemieszczonych lub zagubionych dóbr kultury, w tym całych księgozbiorów oraz pojedynczych książek. Cieniem na stosunkach rosyjsko-niemieckich kładzie się los niemieckich zbiorów wywiezionych do Związku Radzieckiego przez „trofiejne bataliony”. Decyzją rosyjskiej Dumy z 5 kwietnia 1998 roku zwrot dóbr kultury stał się praktycznie niemożliwy. Duma zdecydowała bowiem, iż wszystkie dobra wywiezione na teren Rosji „stanowią częściową rekompensatę za straty dóbr kultury Federacji Rosyjskiej, powstałe podczas rabunku i zniszczeń dokonanych przez Niemców i ich militarnych sojuszników”. Polskę i Niemcy dzieli spór o „Berlinkę” – część zbiorów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej, przechowywanych od 1945 roku w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Pojawiają się jednak inicjatywy polegające na staraniach o zwrot obiektów prawnym właścicielom po ich zidentyfikowaniu i ustaleniu praw własności. Dotyczy to przede wszystkim mienia pożydowskiego rozgrabionego przez nazistów. Jest to inicjatywa ponad